

ZPRÁVY Z KNIHOVNY NÁRODNÍHO MUZEA

SBÍRKY KNIHOVNY NÁRODNÍHO MUZEA NA VÝSTAVĚ HUDEBNÍ ZVĚŘINEC

Veronika Karfusová – Olga Vít Krumpholzová – Mariana Lebedová (Praha)

České muzeum hudby připravilo výstavu o spojení světa hudby a světa zvířat s názvem Hudební zvěřinec. Na výstavě spolupracovala Knihovna Národního muzea, Přírodovědecké muzeum a další oddělení Národního muzea.¹ Hravá i poučná výstava je určena pro děti i dospělé a je jakousi hudebně-zoologickou procházkou. Návštěvník se zastaví u lidové hudby, na venkově, v ptačí říši, ve vodním světě, v lese nebo v exotických krajích. Mezi prezentovanými exponáty jsou hudební nástroje, partitury, zpěvníky, ilustrace, kramářské tisky, knihy i preparáty zvířat (ptáků, savců, hmyzu).

Příroda a svět zvířat patří mezi velké inspirační zdroje pro výtvarné umění, literaturu i hudbu. Hudební skladatelé inspirovali nejen hlasy zvířat, ale i jejich pohyb. Zvíře se stává předmětem hudebního ztvárnění jako konkrétní bytost nebo jako nositel určitých vlastností, které člověk zvířatům přisuzuje. Již v minulosti zkoumali lidé vztah přírodních zvuků a hudby. Dnes se obvykle uznává, že tóny odkazují na přírodní zvukový materiál, ale jejich užití a kultivace je čistě výsadou člověka. Na rozdíl od zvířat člověk v hudbě vyjadřuje nejen své pocity, potřeby nebo touhy, ale i představy a alegorie. Hudba je jedno z nejabstraktnějších umění – je projevem estetického citění, pro který v přírodě nalezneme paralelu. Srovnáváním hudby a přírody výstava poukazuje pouze na vnější podobnost. Skladatelé se zvuky přírody inspirovali k napsání mnoha písní a skladeb. Rovněž hudební nástroje vytvářejí zvuky podobnými způsoby, jaké lze slyšet v přírodě. Výstava se pokouší porovnat způsob tvoření tónů u hudebních nástrojů a u zvířat. Zároveň ukazuje, ze kterých přírodních materiálů se vyráběly a vyrábějí hudební nástroje, které hudební nástroje svým tvarem zvířata připomínají nebo které jejich části se po zvířatech jmenují. Upozorňuje na množství zvířat vyskytujících se ve vážné, lidové i populární hudbě. Na okraj se zabývá hudebníky jako chovateli a milovníky zvířat.

Na výstavě jsou hojně zastoupeny předměty ze sbírek Knihovny Národního muzea (dále KNM) z 19. a 20. století: ilustrace, exlibris a kramářské písně o zvířatech z fondů oddělení knižní kultury, dále ilustrované knihy s hudební

Obr. 1. *Píseň o ptáku velikánu (nazvaný Horník) na tureckých hranicích.* Vytiskla knihtiskárna Karla Kastránka, Nový Bydžov, 2. polovina 19. století. KNM, oddělení knižní kultury, fond Kramářské písně, inventární číslo KP R. Hlava 2665. Foto: KNM.

¹ Na instalaci výstavy dále spolupracovaly aranžérky Zuzana Němcová, Ilona Přibilová, Blanka Škodová a Alena Vrbová, jimž patří velké poděkování.

Obr. 2. *Píseň nová o přehrozném zvířeti.* Vytiskána v Praze, 1. polovina 19. století. KNM, oddělení knižní kultury, fond Kramářské písně, inventární číslo KP 9784. Foto: KNM.

Obr. 3. *Nový špás o blechách.* Bez nakladatelských údajů, 1. polovina 19. století. KNM, oddělení knižní kultury, fond Kramářské písně, inventární číslo KP A 241/1. Foto: KNM.

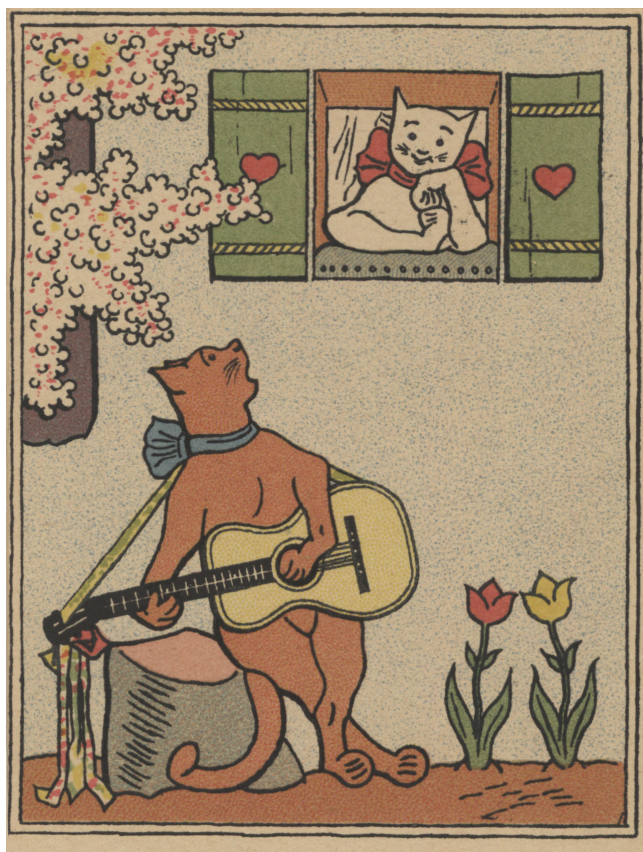
a zvířecí tematikou a zpěvníky z oddělení základní knihovny i cizojazyčné dětské knihy z fondů zámeckých knihoven.

Obr. 4. Josef Heřman-Zefi: *Točte se pardalové.* Vytiskla knihtiskárna Kmínek a Bureš, Praha-Nusle, 1921. KNM, oddělení knižní kultury, fond Kuplety a populární písně, inventární číslo R. Hlava Kuplety 1586. Foto: KNM.

Ve fondech oddělení knižní kultury se podařilo vyhledat desítky kramářských tisků a kupletů s tematikou zvířat – písně žertovné, poučné nebo písně o záhadných a strašlivých tvorech. Některé z písní jsou doplněny titulní ilustrací, více či méně se vztahující k danému námětu. Pro výzdobu kramářských tisků byly používány obecnější, anonymní převzaté ilustrace. Knih-tiskařské štočky pro tisk obrázků (dřevorezy, dřevoryty, později zinkografie) v 19. století kolovaly mezi tiskárnami. Méně známá zvířata byla leckdy zobrazena nepřesně a neuměle, zobrazené zvíře často příliš nesouviselo s obsahem písně – použilo se to, co zrovna bylo k dispozici. Takovým příkladem může být na výstavě prezentovaná *Píseň nová o přehrozném zvířeti* z 1. poloviny 19. století, která pojednává o nebezpečné mořské obludě, nicméně na jejím titulním listu byl použit štoček obyčejného ježka. Dalším podobným případem jsou tisky o létající příšeře, vydané pod názvy *Nová píseň o Rašickém ptáku, jenž na důkaz proroc-tví na ostrově Rašickém na den svatého Václava v krajině turecké k spatření byl roku 1867* a *Píseň o ptáku velikánu (nazvaný Horník) na tureckých hranicích*, které se ve sbírkách oddělení knižní kultury dochovaly v různých tištěných verzích s odlišnou ilustrační výzdobou titulního listu. Na jednom z tisků je vyobrazen kohout, na jiném druhohorní ptakoještěř, na dalším dravec útočící na koně. K této písni se vztahuje úsměvný příběh jarmarečnického písničkáře Josefa Téra, jenž při jejím předvádění u kostela v Rovensku vystrašil posluchače děsivým popisem zvířete a jeho vražedného

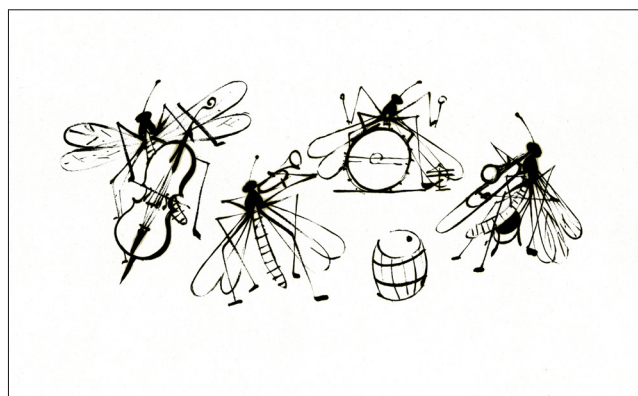
Obr. 5. Nátisk dopisnice s reprodukcí kresby Josefa Lady ze souboru 10 příležitostných pohlednic. Ve *Sbírce pěkných dopisnic* vydal Alois Dyk, Smíchov, 1917. KNM, oddělení knižní kultury, fond Ilustrace, inventární číslo ilustrace Dyk 99. Foto: KNM.

Obr. 7. Stanislav Lolek, originální ilustrace k učebnici Františka Polívky *Živočichopis pro nižší třídy škol středních*. Vydal R. Promberger, Olomouc, 1922. KNM, oddělení knižní kultury, fond Ilustrace, inventární číslo ilustrace 7743. Foto: KNM.

Obr. 6. František Voborský, originální ilustrace pro obrázkový sešit *Veselý tramp Luzínek*. Vydala Rajska zahrada, Praha, 1930. KNM, oddělení knižní kultury, fond Ilustrace, inventární číslo ilustrace 6572. Foto: KNM.

Obr. 8. František Kudláč, originální ilustrace k písni Komáři se ženili z knihy Marie Hovořákové *Písničky vyprávějí – variace na národní písně*. Vydala Novina, Praha, 1944. KNM, oddělení knižní kultury, fond Ilustrace, inventární číslo ilustrace 7368. Foto: KNM.

počinání natolik, že byl na místo vyslán četník, který zabavil náklad písní a Josef Těr byl na tři dny uvězněn. Velká část nákladu byla pak zřejmě zničena.²

Po krátkém období úpadku – v důsledku masového roz-

šíření knižní produkce v 19. století – se úroveň výtvarného pojetí knih a tiskovin opět postupně zvyšuje, a tak ilustrace vznikající od přelomu 19. a 20. století již přesněji odpovídají obsahu, na rozdíl od ilustrací tisků předchozích desetiletí, kde jsou okrajovým doprovodem nebo spíše jen výzdobou. Výprava tisků s hudební tematikou odpovídá dobové úrovni

² SCHEYBAL 1955, s. 75–76.

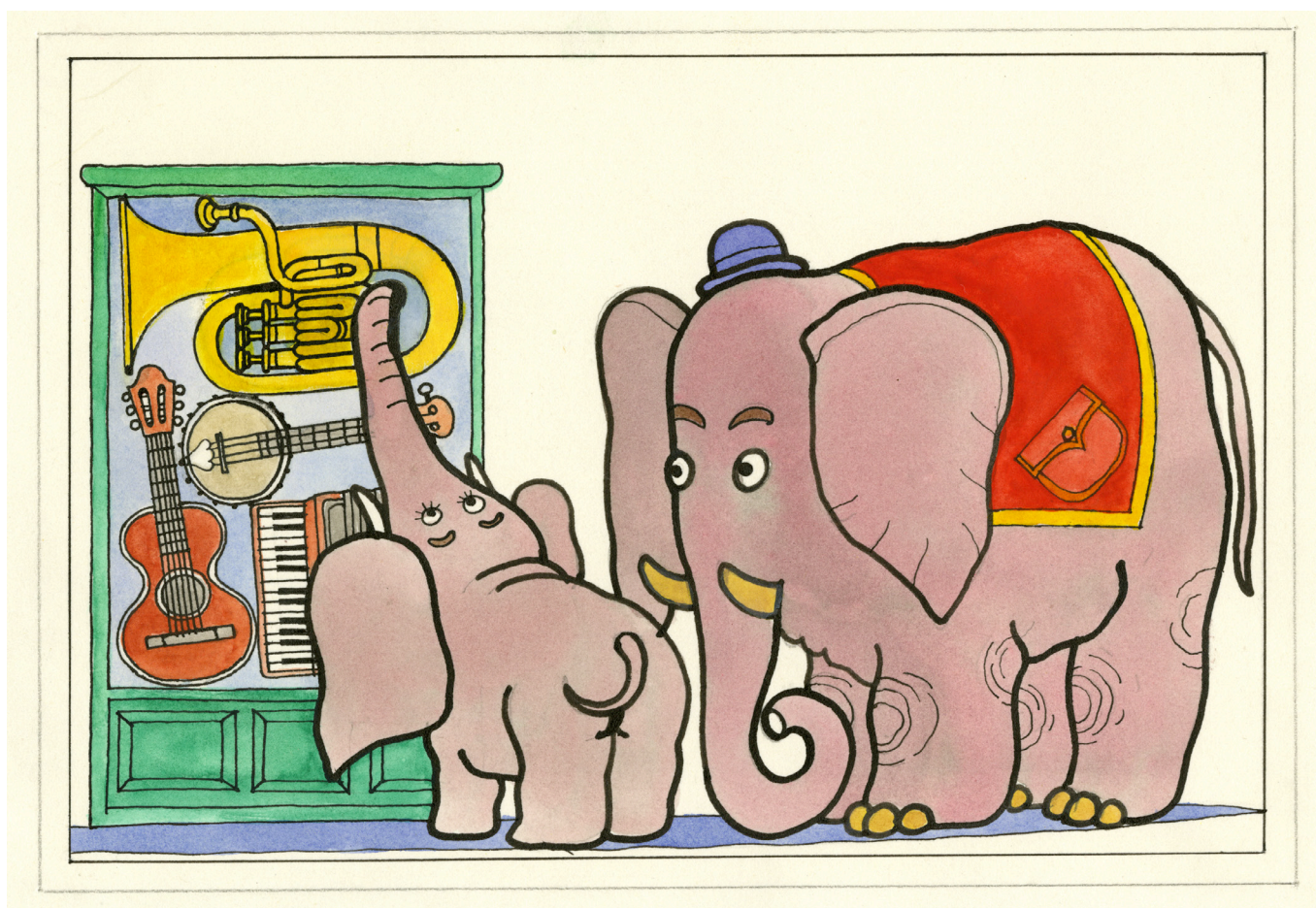

Obr. 9. Zdeněk Mězl, originální ilustrace k povídce Jaroslava Haška Účinek hudby na zvířata z knihy *Druhý dekameron – Lidožroutská historie*. Vydal Československý spisovatel, Praha, 1979. KNM, oddělení knižní kultury, fond Ilustrace, inventární číslo Ilustrace Mězl 820. Foto: KNM.

ilustrace a grafické úpravy. Jednotlivé tisky se liší kvalitou – u některých jsou využívány líbivé motivy a bohatě vyzdobené obálky, jiné jsou dílem renomovaných výtvarníků. České

meziválečné a především poválečné zpěvníky a tisky s hudební tematikou dosahují mnohdy velmi vysoké výtvarné hodnoty a některé tiskoviny, zejména ty z 60. let 20. století, jsou dodnes vyhledávané (například publikace ilustrované Josefem Ladou nebo Otou Janečkem).

Ilustrace z fondů oddělení knižní kultury KNM jsou na výstavě zastoupeny pracemi význačných českých výtvarníků. K nejstarším dílům patří dobové pohlednice (dopisnice) s texty lidových písní s ilustracemi Mikoláše Alše, vydávané ve 20. letech 20. století nakladatelem Josefem Hladkým. Tyto ilustrace byly vydávány opakovaně téměř po celé 20. století řadou nakladatelů v oblíbeném *Špalíčku národních písní a říkadel*. Jako pohlednice rovněž vycházely na výstavě prezentované reprodukce kreseb Josefa Lady s hudebně-zvířecí tematikou, které vydal Alois Dyk v roce 1917 v souboru 10 příležitostných pohlednic v edici *Emporium, Sbírka pěkných dopisnic*. K dalším exponátům s dřívějším datem vzniku patří kolekce ilustrací Stanislava Lolka k učebnici Františka Polívky *Živočichopis pro nižší třídy škol středních*, vydávané v Olomouci v první třetině 20. století. V témže období vznikly rozverně ilustrace Františka Voborského s tančícími zvířaty pro jeden ze sběratelsky ceněných obrázkových sešitů s názvem *Veselý tramp Luzínek*, který vydala Rajská zahrada v roce 1930. Zajímavostí je několik ilustrací Richarda Landera ze 40. let vytvořených pro nakladatele Rudolfa Kmocha k nevydané knize M. Hallera *Zelený chorál* s náměty žab zpívajících z not a výra hrajícího na pozoun. Ze stejné doby pocházejí

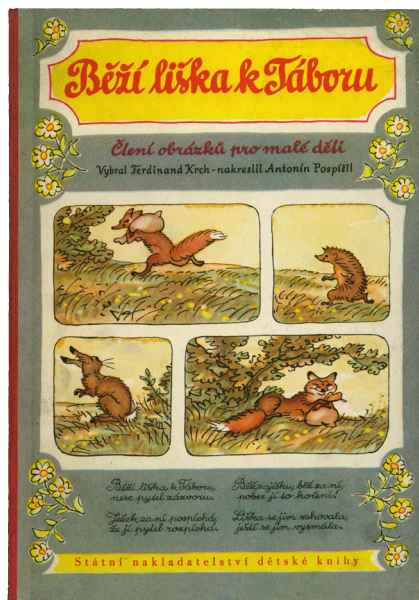

Obr. 10. Václav Kabát, originální ilustrace pro nevydané omalovánky *Proč nemá hroch roh?* Přípravoval Albatros, Praha, 80. léta 20. století. KNM, oddělení knižní kultury, fond Ilustrace, inventární číslo Ilustrace Kabát 348. Foto: KNM.

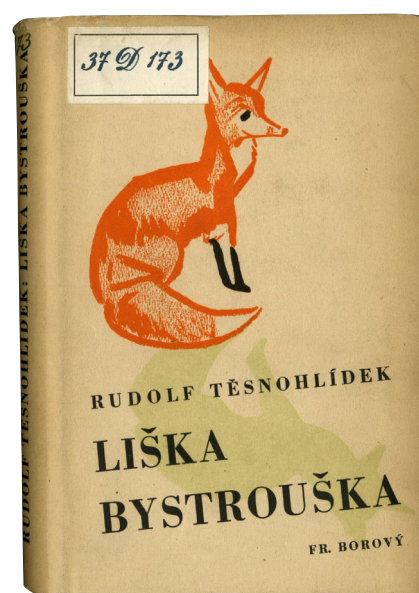

Obr. 11. Strana z knihy *Komáři svatba*. Vydal Bedřich Kočí, Praha, 1924. Ilustroval Cyril Kotyšan. KNM, oddělení základní knihovny, signatura Drobné spisy 83 IX 138. Foto: KNM.

Obr. 12. Obálka knihy Ferdinanda Krcha *Běží liška k Táboru*. Vydalo Státní nakladatelství dětské knihy, Praha, 1967. Ilustroval Antonín Pospíšil. KNM, oddělení základní knihovny, signatura 67 b 165. Foto: KNM.

Obr. 13. Obálka knihy Rudolfa Těsnohlídky *Liška Bystrouška*. Vydal František Borový, Praha, 1948. Ilustroval Stanislav Lolek. KNM, oddělení základní knihovny, signatura 37 D 173. Foto: KNM.

Obr. 14. Obálka prostorového leporela s textem Jiřího Zdeňka Nováka *Cvrček a mravenci*. Vydalo nakladatelství Mladé letá, Bratislava, 1969. Ilustroval Vojtěch Kubašta. KNM, oddělení základní knihovny, signatura Peruc PD 417. Foto: KNM.

Obr. 15. Dvoustrana sešitu z edice Korálky s pohádkami Jakoba a Wilhelma Grimmových O vlkovi a kozlátkách. Ukázka ilustrace Jaroslavy Burešové k pohádce Chudý mlynářský a kočička. Vydal Albatros, Praha, 1978. KNM, oddělení základní knihovny, signatura 193 F 14. Foto: KNM.

tušové kresby Františka Kudláče ilustrující lidové písně v knize Marie Hovořákové *Písničky vyprávějí – variace na národní písně* (např. Komáři se ženili, Prší, prší, Ovčáci a další). Knihu vydala Novina v roce 1944. Pro poválečná státní nakladatelství vznikly práce Václava Karla, Oty Janečka, Jaroslava Hořánka, Zdeňka Mézla nebo Václava Kabáta. K produkci Státního

Obr. 17. Jakub Jan Ryba, 6 chvalozpěvů – část Rozmilý slavičku. Hlasy, rukopis, konec 18. století. Národní muzeum – České muzeum hudby, signatura III D 133. Foto: ČMH.

Obr. 16. Kamil Běhounek: *Cvrček muzikant*. Vydal R. A. Dvorský, Praha, 1939. Národní muzeum – České muzeum hudby, signatura XXXIX F 191. Foto: ČMH.

nakladatelství dětské knihy zastoupené na výstavě patří knihy ilustrované Václavem Karlem (kresby k *Mateřidoušce vlastní naší milé* od Karla Jaromíra Erbena, 1956) nebo Jaroslavem Hořánkem (kresby k naučné knize *Ptáci našich zahrad* od Jaroslava Spirhanzla-Duriše vydané v encyklopedické edici *Kukátko*, 1960). Vystavenou ilustraci s muzicírující opicí u gramofonu vyryl (společně s dalšími) do dřeva Zdeňk Mězl pro povídku Jaroslava Haška *Účinek hudby na zvířata* z knihy *Druhý dekameron – Lidožroutská historie*, kterou vydal Československý spisovatel v roce 1979. V 80. letech pak vytvořil Václav Kabát ilustrace pro omalovánky připravované Albatrossem s názvem *Proč nemá hroch roh?*

Téměř všechny zmíněné originální ilustrace jsou součástí ucelených ilustračních souborů, tedy kompletních kolekcí předloh potřebných pro reprodukování ve vydávaných knihách a dochovaných v oddělení knižní kultury KNM většinou v perfektním stavu. Do sbírek se dostaly společně s pozůstatostmi soukromých prvorepublikových nakladatelů nebo jako akvizice přímo od knižních výtvarníků či jejich dědiců.³

Na výstavě byly též využity kresběné tušové portréty hudebních skladatelů od Stanislava Kulhánka, které vydal v roce 1925 jako dopisnice již zmíněný Josef Hladký, a jejichž originální předlohy jsou uchovávány v muzejních sbírkách.

Bohatý fond exlibris je na výstavě představen ukázkami prací Karla Wellnera (exlibris pro Z. Wellnera: labuť a no-

³ Pozůstatosti nakladatelů Aloise Dyka, Josefa Hladkého, Rudolfa Kmocha, Josefa Lukasíka a dalších, akvizice ilustrací výtvarníků Jaroslava Hořánka, Václava Kabáta, Zdeňka Mézla.

Obr. 18. Dudy dmychací české. Neznámý autor, jižní Čechy, 19.–20. století. K výrobě klasických českých dud (kozlíka) je zapotřebí mimo jiné kůže, kost, kravské rohy, hovězí kliš a včelí vosk. Národní muzeum – České muzeum hudby, inventární číslo E 1804. Foto: ČMH.

tový záznam), Karla Kinského (exlibris pro M. Kecinovou: cvrček hrající na housle) a Anny Mackové (exlibris pro P. Kašparů: cvrček a notový záznam). Nutno podotknout, že zvířata, jejichž zvukové projevy nejčastěji inspirovaly skladatele a výrobce hudebních nástrojů, jsou na ilustracích či exlibris souvisejících s oběma tématy často zobrazována právě s příslušnými nástroji – cvrček s houslemi, komár s houslemi nebo píšťalou, čmelák s basou, zpěvný pták s píšťalou, kohout s trubkou, slon s trubkou nebo lesním rohem, žába s trubkou a podobně.

Oddělení základní knihovny KNM poskytlo četné ukázky ilustrované knižní produkce napříč 20. stoletím. Vystavena

Obr. 19. Aranžérka Zuzana Němcová při instalaci výstavy.

jsou například díla Rudolfa Těsnohlídka *Cvrček na cestách*, *Čimčirínek a chlupci* nebo Stanislavem Lolkem ilustrovaná *Liška Bystrouška*. Právě Lolkovy kresby, které malíř vytvořil podle vyprávění hajného o mazané lišce, inspirovaly Rudolfa Těsnohlídka k napsání slavného příběhu; ten byl následně předlohou pro libreto opery Leoše Janáčka *Příhody lišky Bystroušky*. Na výstavě nechybí ani opakovaně vydávané a oblíbené *Svět zvířat* Josefa Lady nebo lidové říkanky *Svatba dudkova* a *Komáři svatba*, vydané Bedřichem Kočím jako samostatné knihy v roce 1924 bohatě ilustrované výtvarníkem Cyrilem Kotyšanem. Vystavena je rovněž bibliofilie *Píseň o němě tváři – antologie básní o zvířatech* z roku 1939 s originálním dřevorytem Josefa Váchala ve frontispisu. Cenným exponátem je prostorové leporelo *Cvrček a mravenci* s textem Jiřího Zdeňka Nováka vytvořené ilustrátorem Vojtěchem Kubaštou na konci 60. let. V roce 1970 vydalo nakladatelství Albatros symfonickou pohádku *Péťa a vlk* od Sergeje Sergejeviče Prokofjeva ve skvostném zpracování Jiřího Trnky. Vydání obsahuje gramofonovou desku s recitací Karla Högera a nahrávkou České filharmonie.

Z fondů zámeckých knihoven jsou představeny například knihy *Hans Quak und andere Märchen* od Adolfa Holsta z roku 1922 s ilustracemi Ernsta Kutzera nebo *Vom Himmel der Tiere* od Sophie Reinheimer z roku 1930 s ilustracemi Else Wenz-Viëtor. Knihy pocházejí ze zámků Horšovský Týn a Žamberk.

Výstava Hudební zvířinec je plánována jako dlouhodobá výstava – v Českém muzeu hudby potrvá do konce roku 2022, a tak budou sbírkové předměty v souvislosti s jejich maximální možnou dobou vystavení postupně obměňovány. Návštěvníci proto uvidí stále nové exponáty a mohou se na výstavu vracet opakovaně.

Literatura:

SCHEYBAL 1955: SCHEYBAL, Josef. Josef Tér, jarmareční písničkář. *Československá ethnografie* 3, 1955, č. 1, s. 72–96.

Veronika Karfusová

Knihovna Národního muzea
oddělení knižní kultury
Vinohradská 1
110 00 Praha 1

Olga Vít Krumpholzová

Národní muzeum – České muzeum hudby
hudebně historické oddělení
Karmelitská 2/4
Praha 1

Mariana Lebedová

Národní muzeum – České muzeum hudby
hudebně historické oddělení
Karmelitská 2/4
Praha 1